

Antropologia categorizării și sociologia aranjării. Logica dinamică a contradictoriului și relația subiect - obiect

Sergiu Băltătescu

Acest eseu este inspirat de modelul antropologiei categorizării (Mihăilescu, 1998). Adoptând categoriile logicii dinamice a contradictoriului a lui Ștefan Lupașcu, autorul schizează un model menit să explice neuniformitățile (și chiar contradicțiile) structurilor psihologice ale populațiilor. „Cheia” modelului este citirea prin două grile: sistemul „lumii” (relațional) și sistemul „eului” (de stare), aflate într-un dinamism antagonistic. Astfel, dintre populațiile cercetate de la Novaci, Pământenii sunt dependenți de câmp, ciclotimici, au gândire concretă și morală contextuală, dar în același timp manifestă dependență, control extern și stil sociocentric.

Modelul lupascian, ale căruia principale categorii sunt relațiile dinamice între procese și structuri contradictorii (actualizare/potențializare, omogenizare/eterogenizare) susține un asemenea demers.

Prima implicație la care se referă autorul este caracterul parțial al aprecierii inteligenței realizate de testele clasice. Gândirea Pământeanului, orientată către concret și particular, este automat pusă pe un prag inferior de aceste teste care urmăresc o măsură a gândirii abstractive. Distincția gândire concretă/gândire abstractă este o alternativă la distincția – discutată în antropologie – între gândirea logică și gândirea simbolică. Să nu uităm că această ultimă distincție a fost sursa teoriilor de tip evoluționist, care trătau diferența dintre culturi drept inferioritate, oferind o justificare a îmrobirii de către europenii „civilizați” a populațiilor „sălbatici”, considerate inferioare.

O altă observație este că individualismul și colectivismul, departe de a reprezenta trăsături psihologice uniforme într-o populație, respectă legile dinamicii contradictoriului. Astfel, actualizarea individualismului în „planul primar” duce la potențarea lui și la actualizarea colectivismului în plan secund. Exemplul citat este cel al populației de Pământeni, individualiști „în sine” (în declarații) și colectiviști „în lume”. Problema este relevantă în contextul dezbatelor asupra conceptelor de individualism/colectivism introduse de Hoefstade.

Problema care ne-a preocupat și pe care ne-am propus să o tratăm în rândurile ce urmează este dacă modelul lupascian se poate aplica la relația subiect – obiect în științele sociale.

Deși conceptul apăruse cu mult înainte, problema subiectivității¹ este relativ nouă. În fapt, ea face parte din mănunchiul ideatic al teoriilor post-modernității², care pun în discuție temeiurile ordinii „moderne” în științele sociale.

Deși paternitatea unei reflecții critice asupra subiectului este împărțită, putem cita mai întâi structuralismul, ai căruia reprezentanți argumentează că noțiunea de subiect este o mistificare, atâtă timp cât el este presupus a fi un agent inde-

pendent al relațiilor sociale. Jacques Lacan, integrând teoriile structuralismului semiotic elaborate de F. de Saussure, privește inconștiul ca un sistem de semnificații, care funcționează ca un limbaj (*langue*), produs nu de către un singur individ, ci de către cultură. Astfel, inconștiul nostru ar fi format de percepțiile și limbajul altora.

Lacan oferă o reelaborare a distincției date de Freud³, despărțind subiectul în trei instanțe: simbolicul, imaginarul, realul. Simbolicul reprezintă ordinea limbajului. Este exact definiția culturii din *Antropologia structurală* a lui Claude Levi-Strauss. Imaginarul, în schimb, se construiește din variante ale simbolicului proprii fiecărei individualități, definind materialul biografiilor individuale. Al treilea element este realul, o „cauzalitate psihică” analoagă pulsiumii la Freud. Subiectul este gândit de Lacan doar ca „un instrument, un culoar, un suport pentru limbaj și jocul între real, imaginar și simbolic”.

Alternativa postmodernă la conceptul de subiect se încadrează în tipul general al discursului care accentuează fragmentarul, disparatul, absența sistematicului (conceptul de sistem a fost supus unei deconstrucții similare).

Mai întâi, ni se pare interesantă o analiză comparativă a „antropologiei categorizării” (Mihăilescu, 1998) și a „sociologiei aranjării” (Baudrillard, 1996a). Și una și alta vorbesc despre relația subiectului cu obiectul. În ambele este vorba despre rolul „manipulator” al subiectului în raport cu obiectul. În primul caz, „manipularea” are loc în consonanță cu tipologiile gândirii (conceptuală sau simbolică), categorizarea ascultând oarecum de imperitive „imanente”; în cel de-al doilea caz, *discursul* (un factor extern) este cel care pune ordine în lucruri, iar „omul nu mai are nimic de făcut decât să dispară din imaginea lucrurilor. Prezența lui este exercitată. El nu instituie un decor, ci un spațiu” (Baudrillard, 1996 a).

Mesajul lui Baudrillard este clar: subiectul degradat al post-modernității nu se mai găsește în același raport simbolic cu obiectul care a existat inițial: raportul în care forma era un delimitator strict al graniței dintre interior și exterior, obiectele erau „vase de interioritate”, iar relațiile niște „corelații transcendentă între substanțe”. Imperativul ordinii simbolice moderne a producției, calculului și funcționalității, este *falic* (încercarea de depășire a concretului și înălțare spre structuri obiective), dar și *fecalic* (în sensul manipulării funktionale ca punere în joc a agresivității anale). Subiectul, copleșit de preocuparea pentru obiect, se abandonă discursului obiectului, care este o altă față a Discursului, devenind un „pliu” al acestuia (Foucault). De fapt, epistemologia postmodernă, abandonând teoriile evoluționiste ale unor faze

progresive în istoria umanității, pune în loc o ciclicitate:

“Epistema modernă, spune Foucault în *Cuvintele și lucrurile* – adică aceea care s-a format către sfârșitul secolului al XVII-lea și care servește și astăzi drept sol pozitiv al cunoașterii noastre, aceea care a constituit singularul mod de a fi al omului, ca și, deopotrivă, posibilitatea de a-l cunoaște în chip empiric – această epistemă era legată de dispariția Discursului și a domniei lui monotone, de alunecarea limbajului pe latura obiectivității și de reapariția multiplicată a acestuia. Faptul că, acum, acest limbaj își face tot mai insistent apariția într-o unitate pe care noi suntem obligați, dar nu putem, încă să-o gândim, nu este oare semnul că această configurație urmează să fie dată peste cap, și că omul stă să apună pe măsură ce strălucește tot mai puternic, la orizontul nostru, ființa limbajului? Omul, constituindu-se în momentul când limbajul era sortit risipirii, nu se va risipi și el, oare, la rândul său, în clipa când limbajul va reîncepe să-și refacă unitatea pierdută?” (Foucault, 1996, p. 450).

Avem aici de-a face cu trei modele:

1. Modelul lui Lacan al subiectului - culoar de circulație între real, imaginar și simbolic;

2. Modelul ciclic al postmodernilor, în care, într-o primă fază, subiectul ieșe din sfera limbajului supus el însuși multiplicării, pentru a reintra sub domnia Discursului – tot o formă de limbaj;

3. Modelul logicii dinamice a contradictoriului (Lupașcu) aplicat la antropologia categorisirii (Mihăilescu).

În ceea ce ne privește, am încercat să integrăm cele trei modele, propunând o interpretare a distincției date de Jean Baudrillard în *Sistemul obiectelor* între “sociologia mobilei”, reunind trăsăturile relației culturii burgheze (moderne) cu obiectele, și “sociologia aranjării”, ansamblu de trăsături ale relației culturii anilor ’70 (cultura modernității târzii) cu obiectele.

Pentru început, vom prezenta elementele acestei distincții, aşa cum sunt expuse de Baudrillard.

Astfel, configurația mobilierului burghez – prin excelență unifuncțional – oglindește o înclinație spre ocuparea spațiului. Mobilele se implică într-o unitate mai degrabă de ordin moral decât spațial (“integrarea relațiilor personale”, “mereu simbolizata prezență a familiei față de ea însăși”).

Spațiul tradițional-burghez este caracterizat de o “transcență închisă”, de o delimitare strictă interior-exterior. Obiectele sunt investite cu valoare afectivă, accentul punându-se pe prezența lor. Mobilierul degajă intimitate. Răspunzând structurilor familiale, mobilierul este ales după criteriul conformării la normele de grup.

Configurația mobilării oferă o sferă a relației individului cu lucrurile, centrată pe dimensiunea principală: posesia. Obiectul, de configurație antropomorfică, este reflecția unei ordini naturale. Subiectul, aşa cum se exteriorizează în relația cu obiectele, este circumscris *planului simbolic*.

Spre deosebire de elementele sociologiei mobilării, sociologia aranjării descrie un alt tip de relație cu obiectele. Configurația noului mobilier multifuncțional oglindește o relație îndreptată spre manipularea obiectelor, spre aranjarea lor. Mobilele se implică într-o unitate de ordin spațial.

Obiectele din spațiul contemporan își pierd substanța, iluminarea este difuză, nu mai pune accent pe conținutul obiectului, care nu mai este investit cu o valoare afectivă, ci

numai cu una funcțională. Mobilierul este ales în mod creativ și aranjat după modelul combinatoric. Acest model corespunde modelului lumii “care nu este dată, ci produsă – stăpânită, manipulată, inventariată și controlată: *dobândită*”.

Întorsătura care se petrece trecând de la planul secundar la planul primar (sistemul eului) este radicală. Baudrillard, ca și Foucault vorbesc despre reificarea ordinii tehnice. “În zilele noastre – se afirmă în *Sistemul obiectelor* – obiectele au devenit mai complexe decât comportamentul uman raportat la ele... finalitatea lor, împinsă la exagerare, face acum din ele actorii unui proces global în care omul e doar un rol – sau un spectator.” În plan individual, omul devine dependent de obiect (în a căruia manipulare își proiecteză nevrozele). El se abandonează în fața obiectelor, care nu-i pretind decât o participare formală la “o lume lipsită de eforturi”. Cultura publicității îl face să adere la o semantică socială colectivă. Alegerea obiectului, departe de a constitui un apanaj individual, este *serială*: “a alege la întâmplare obiectele care ne vor distinge de ceilalți”.

Încercând o sinteză, desigur, simplificatoare, putem alcătui schema următoare:

SISTEMUL LUMII (SECUNDARITATE)	
CULTURA BURGHEZĂ (Sociologia mobilei)	CULTURA POSTMODERNĂ (Sociologia aranjării)
Unitate morală	Unitate spațială
Unifuncționalitate	Mulfuncționalitate
Valoare afectivă (prezență)	Valoare funcțională (funcție)
Intimitate	Exterioritate, formă
Conformism (+)	Conformism (-)
Colectivism	Individualism
Abstract	Concret
Posesie	Manipulare
Obiect antropomorfic	Obiect abstract
Ordine naturală	Ordine dobândită
Plan simbolic	Plan imaginar
ETEROGENIZARE	
OMOGENIZARE	
Dependență de obiect (prin proiecțarea nevrozelor)	Independență funcțională de obiect
Abandonare în fața obiectelor	Control prin distanțare
Abandonarea în fața mitologiei publicitare	
Semantică socială colectivă	Semantică socială individuală (familie)
Alegere serială	Alegere individuală
CULTURA POSTMODERNĂ (Sociologia aranjării)	CULTURA BURGHEZĂ (Sociologia mobilei)
SISTEMUL INDIVIDULUI (PRIMAR)	

Vom reaminti, pentru o mai bună înțelegere a schemei, că Mihăilescu (1998) concepe sinele ca scindat într-un sistem individual (primar) și mundan (secundar), planuri care se actualizează și se potențează reciproc.

Care sunt implicațiile acestei scheme? Prima, și cea mai importantă, este că sistemul de relații în care actualizarea unora din trăsături conduce automat la potențializarea altora, și la reactualizarea lor în alt plan, arată că sistemul obiectelor caracteristic “modernității târzii” nu este radical diferit de cel modern, ci numai altfel structurat. Potențialul omogenizator, colectivist, din relațiile cu obiectele este doar împins din planul sistemului lumii în plan individual, căci cele două stări se presupun și se potențează reciproc.

A doua implicație, care derivă din prima, este că asemenea diferențe categorice nu reprezintă marca unei structuri “evolutive” a societății. Nu se poate imagina un model

evolutiv al societății pornind de la aceste trăsături – cum fac sistemele moderne de gădire – după cum este superfluu să se conceapă reversul unui model evolutiv precum cel al lui Foucault, în care omului îi este hărăzită recădereea în discurs, în logosul atotputernic.

În al treilea rând, obiectul, departe de a institui o relație de înglobare a subiectului, cum afirmă Baudrillard, poate fi conceput – citind în grilă lupasciană – într-o relație de actualizare și potențializare cu subiectul, care “nu se formează decât prin posibilitatea de actualizare a unui dinamism și a unui sistem dinamic, potențializând astfel dinamismul sistemului antagonist, preschimbat astfel în obiect” (Mihăilescu, 1998). Dependența de lucruri, “obscenitatea” obiectului, care nu-și mai începe în granițele sale (Baudrillard, 1996b), este de fapt rezultatul acțiunii dominante și manipulatoare a subiectului.

Interesul pe care-l produce modelul lupascian este foarte viu. Modelul său dinamic-energetic poate fi aplicat atât analizei populațiilor, cât și culturilor în general (desigur, suntem conștienți că termenii de *cultură modernă* și *cultura modernității târzii* sunt abstractizări și idealizări, în esență nomologice. Atât Baudrillard cât și Foucault recunosc că modelul lor se aplică unei zone a culturii – cea occidentală – și nici ei în totalitate).

Modelul lupascian al obiectului și subiectului, al căruia interes rezidă “în faptul că ele își arată originea logică, contradictorie și energetică”, pare să clarifice unele aspecte ale unei sociologii deconstrucțiviste care se cere la rândul ei deconstruită.

¹ R. W. Cox sugerează patru accepțuni principale ale termenului de “subiect”: (1) spiritul (*mind*) cartezian sau kantian prin care categoriile lumii (presupuse externe) sunt percepute, adică subiectul care este bază pentru epistemologia modernă; (2) cel care infăptuiește istoria (subiectul istoriei) ca individ și clasă socială; (3) domeniul simțurilor și emoției (subiectivitatea); (4) persoana supusă, adică supusul unui monarh, și condiția teoretilizată de Foucault a subiecționii (*soujection*), adică a subiectului ca obiect. (apud Rosenau, 1992, p. 46).

² Iată care sunt principalele trei obiecții pe care le aduc postmoderniștii subiectului (Rosenau, 1992):

(a) subiectul este o invenție a modernității, a tradiției Iluminismului și raționalismului, care, căutând să înlocuiască religia, au pus omul în centrul universului.

(b) subiectul este centrul unei filozofii umaniste, care privește omul ca stăpân al universului, “care domină, controlează și decide” (Vattimo). Critica umanismului este cel mai bine sintetizată în *Scrisoare despre umanism* a lui Martin Heidegger. La întrebarea “comment redonner un sens à l’humanisme”, filosoful german răspunde chestionând dacă acest termen mai trebuie într-adevăr păstrat. Oricе umanism, argumentează Heidegger, este metafizic, pentru că suprimă însăși întrebarea asupra esenței omului (Heidegger, 1988). Astfel, umanismul creștin vede omul în relația lui cu Dumnezeu. Umanismul marxist definește omul sub aspectul relației dintre clase. Oricе umanism definește *a priori* omul, și eludează, chiar prin aceasta, orice interogație asupra omului (Biemel, 1996, pp. 133-135). În același timp, orice umanism valorizează anumite atrbute umane și devalorizează altele, el devenind un vehicul al puterii și totodată o justificare pentru dominiația unui grup asupra altuia, unei clase sociale (clasa muncitoare, de pildă) asupra altora, unui sex (cel masculin) asupra celuilalt, unei culturi, cea occidentală, modernă, asupra celei non-occidentale, tradiționale.

(c) subiectul implică un obiect. Critica distincției subiect-obiect, începută cu Nietzsche, continuată cu Heidegger, este desăvârșită de Foucault. Pentru Heidegger, distincția subiect-obiect presupune o operație de obiectualizare, care aparține teoriei moderne (înteleasă ca și *contemplatio*), prin care realul se prezintă ca un obiect ce stă în fața noastră (*Gegen-Stand*) (Heidegger, 1977).

© Gheorge Ilea

Obiectualizarea este o operație de “securizare” a realului, de încadrare a lui într-o “grilă” din care nu poate evada. În termenii științelor sociale, aceasta se traduce prin dominația asupra realului social. (d) subiectul face posibilă susținerea “marilor narative” (Lyotard), adică a marilor povești destinate a da o senzație de coerentă, de aparentă legătură, unor cunoștințe altminteri disparate. Marile narrative moderne sunt susținute de credință în progresul generat de știință. Ele au pretenția obiectivității și adevărului, deși în esență nu sunt cu nimic superioare meta-narativelor tradiționale, bazate pe religie (Vattimo). Metanarativele nu pot exista în afara unui subiect care să le anunțe și a unor oameni cu statut de subiect sau de obiect care să înregistreze recunoașterea sau aprobarea lor.

³ De fapt, Freud este primul care “sperate” unitatea subiectului, despărțind psihicul uman în trei nivele: id, ego și supraego. Freud pune în discuție statutul subiectului modern coherent, integrat și unificat. “Subiectul” lui este mai puțin unul “conștient”, ci mai degrabă unul psicanalitic, caracterizat prin multiplicitate și lipsă de unitate (Rosenau, 1992, p.45). Se poate spune că “inventând” inconștientul – sau mai bine zis, asertându-i o existență pozitivă, în contrast cu accepția de non-conștient din tradiția filosofică și literară de până la el – Freud lasă o ușă larg deschisă teoriilor care pun în chestiune autonomia, raționalitatea și posibilitatea gândirii raționale a subiectului (Game, 1991, p. 38).

Bibliografie

- Baudrillard, J. (1996a) - *Sistemul obiectelor*, Echinox, Cluj.
 Baudrillard, J. (1996b) - *Strategiile fatale*, Polirom, Iași.
 Biemel, Walter (1996) - *Heidegger*, Humanitas, București.
 Foucault, Michel (1996) - *Cuvintele și lucrurile. O arheologie a științelor umane*, Univers, București.
 Game, Ann (1991) - *Undoing the social. Towards a deconstructive sociology*, Open University Press, Buckingham.
 Heidegger, Martin (1965) - *Science and Reflection*.
 Heidegger, Martin (1988) - *Repere pe drumul gândirii*, Politică, București.
 Lupasco, Stephane (1982) - *Logica dinamică a contradictoriului*, Politică, București.
 Mihăilescu, Vintilă (1998) - *Gădire conceptuală și gădire simbolică. O abordare antropologică a categorizării*, în: Anuaire de la Société d’Antropologie Culturelle de Roumanie, nr. 1/1998, pp. 8-33.
 Rosenau, Pauline-Marie (1992) - *Post-modernism and the Social Sciences. Insights, inroads, and intrusions*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
 Triandis, Harry Charalambos (1972) - *The analysis of subjective culture*, Wiley-Interscience, New York.
 Vattimo, Gianni (1994) - *Sfârșitul modernității*, Pontica, Constanța.